

ПІДСТАВИ Й ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЦИВІЛЬНО-ПРОЦЕСУАЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН, ЇХ ЗМІНА ТА ПРИПИНЕННЯ

Середницька І. А., Церковна О. В.

Згідно зі статтею 55 Конституції України, права і свободи людини і громадянина захищаються судом. У разі, якщо особисті немайнові чи майнові права та інтереси особи було порушено, вона має право звернутись у встановленому законом порядку до суду за захистом своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи законних інтересів. У такий спосіб виникають цивільно-процесуальні відносини, які є одним з ключових та визначальних різновидів суспільних відносин, які не просто проголошені чи задекларовані, а дійсно можуть бути реалізованими кожною особою.

Теоретичні та практичні аспекти цивільно-процесуальних відносин постійно є предметом уваги науковців і практиків, і їх окремі елементи перманентно досліджуються на різних рівнях. Це можна пов'язати з тим, що в умовах формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, першочерговим завданням є забезпечення захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб. Відповідно, ефективність такого захисту безпосередньо залежить від створення належних та дієвих механізмів їх участі в суспільних відносинах.

В статті розглянуто та проаналізовано теоретичні аспекти цивільно-процесуальних правовідносин. У даній статті здійснено правову характеристику генези наукових концепцій цивільних процесуальних відносин як інституту цивільного процесуального права. З'ясовано напрями та методологію дослідження цивільних процесуальних відносин. Розглянуто ознаки цивільних процесуальних правовідносин. Досліджено систему цивільних процесуальних правовідносин. Виявлено місце та функції цивільних процесуальних відносин у механізмі цивільного процесуального регулювання.

Встановлено що, для виникнення цивільних процесуальних правовідносин потрібно наявність підстави якої є юридичний факт - це здатність особисто здійснювати цивільні процесуальні права та виконувати обов'язки, це ті обставини на підставі яких виникають, змінюються чи припиняються цивільні процесуальні правовідносини.

З'ясовано, що актуальність зазначено тематики викликана необхідністю формування сучасної доктрини теорії цивільно-процесуальних відносин, а також зміною загальнотеоретичних акцентів у наукових дослідженнях. Суттєвих оновлень потребує цивільно-процесуальне законодавство, особливо в частині закріплення міжнародних стандартів.

Ключові слова: цивільно-процесуальні норми, процесуальна передумова, норми права, юридичний склад, правоздатність, правосуб'єктність, юридичний факт, цивільно-процесуальні відносини.

Serednytska I. A., Tserkovna O. V. Grounds and prerequisites for the emergence of civil procedure relations, their change and termination

According to Article 55 of the Constitution of Ukraine, the rights and freedoms of a person and a citizen are protected by the court. If a person's personal non-property or property rights and interests have been violated, he has the right to apply to the court in accordance with the procedure established by law for the protection of his violated, unrecognized or disputed rights, freedoms or legal interests. In this way, civil procedural relations arise, which are one of the key and defining types of social relations, which are not simply announced or declared, but can really be implemented by each person.

Theoretical and practical aspects of civil procedural relations are constantly the subject of attention of scientists and practitioners, and their separate elements are permanently studied at different levels. This can be related to the fact that in the conditions of the formation of a democratic, social, legal state in Ukraine, the primary task is to ensure the protection of the rights, freedoms and interests of private individuals. Accordingly, the effectiveness of such protection directly depends on the creation of proper and effective mechanisms for their participation in social relations.

Theoretical aspects of civil procedural legal relations are considered and analyzed in the article. This article provides a legal characterization of the genesis of scientific concepts of civil procedural relations as an institution of civil procedural law. The directions and methodology of the study of civil procedural relations have been clarified. The signs of civil procedural legal relations

are considered. The system of civil procedural legal relations has been studied. The place and functions of civil procedural relations in the mechanism of civil procedural regulation are revealed.

It has been established that, for the emergence of civil procedural legal relations, the existence of a basis is required, which is a legal fact - this is the ability to personally exercise civil procedural rights and fulfill obligations, these are the circumstances on the basis of which civil procedural legal relations arise, change or terminate.

It has been found that the relevance of the mentioned topic is caused by the need to form a modern doctrine of the theory of civil procedural relations, as well as a change in general theoretical emphases in scientific research. Civil procedural legislation needs significant updates, especially in terms of establishing international standards.

Key words: *civil-procedural norms, procedural prerequisite, legal norms, legal composition, legal capacity, legal personality, legal fact, civil-procedural relations.*

Вступ. Формування в Україні демократичної, соціальної, правової держави, для якої людина, її життя, здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека є найвищою соціальною цінністю, висуває на перше місце захист її прав, свобод і охоронюваних законом інтересів. Ефективність захисту прав та свобод людини і громадянина тісно пов'язана зі створенням дієвого механізму регулювання відносин, які виникають в цивільному процесі, в результаті чого забезпечується справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ. У зв'язку з цим, вирішального значення набувають цивільні процесуальні правовідносини, дослідження яких завжди перебувало у полі зору вчених-процесуалістів.

Основний виклад матеріалу. Специфічною ознакою цивільних процесуальних правовідносин є динамічність, яка проявляється у їх русі і розвитку: вони виникають, змінюються і припиняють своє існування. Науковцями вживаються різні поняття для позначення факторів, які впливають на рух цивільних процесуальних правовідносин. Зокрема, називають комплекс обставин, який складається з передумов і підстав [1, с. 31, 32]; умови або передумови [2, с. 74]; передумови [3, с. 17; 50, с. 3; 77, с. 51]; підстави, привід і процесуальні передумови [4, с. 82].

М. Й. Штефан стверджував, що для виникнення цивільних процесуальних правовідносин необхідним є наявність підстави, приводу і процесуальних

передумов. Підставами виникнення цивільних процесуальних правовідносин автор називає факти, з настанням і завдяки настанню яких, виникає цивільний процес: пред'явлення позовної заяви в справах позовного провадження; заяви у справах окремого провадження.

Приводом є необхідність захисту порушеного або оспорюваного права чи охоронюваного законом інтересу в справах позовного провадження. У справах окремого провадження - необхідності встановлення певних обставин - юридичних фактів, зміни юридичного становища громадянина чи його майна, з наявністю чи відсутністю яких закон пов'язує виникнення, зміну припинення суб'єктивних майнових і особистих немайнових прав.

Передумови - це обставини процесуально-правового характеру (юридичні факти), наявність (відсутність) яких є необхідною для реалізації права на звернення до суду за захистом порушеного або оспорюваного суб'єктивного матеріального права чи охоронюваного законом інтересу [4, с. 82, 83].

У першу чергу серед факторів, які впливають як на виникнення, так і на зміну й припинення цивільних процесуальних правовідносин слід виділити норму цивільного процесуального права. Цей факт зумовлюється самою сутністю цих відносин, які мають процедурно-правову форму вираження і виникають тільки на підставі норм права.

У сучасних наукових працях, які присвячені дослідженню норм цивільного процесуального права, вони визначаються як встановлені або санкціоновані державою загальнообов'язкові, формально-визначені правила поведінки організаційно-процедурного характеру, які з метою регламентації порядку здійснення правосуддя у цивільних справах закріплюють права й обов'язки учасників процесу та послідовність вчинення ними процесуальних дій, а також захищені від можливих порушень заходами державного примусу [5, с. 8].

Розглядаючи норми цивільного процесуального права у якості підстави виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин, науковці зазначали, що вони мають загальну природу [6, с. 124]. Регулюючи відповідний вид суспільних відносин, вони надають їм характер цивільних процесуальних правовідносин. Ці норми наділяють суд владними повноваженнями на розгляд і вирішення справ, а учасників таких відносин - цивільною процесуальною правоздатністю. Гіпотези цивільних процесуальних норм передбачають обставини, при яких

може виникнути цивільне процесуальне правовідношення [7, с. 17]. У цьому розумінні норми цивільного процесуального права виступають у якості загальної, абстрактної підстави виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин.

Роль норм цивільного процесуального права у виникненні цивільних процесуальних правовідносин полягає також у тому, що норми закріплюють можливість і умови, за якими особа може набути процесуального становища того чи іншого суб'єкта цивільних процесуальних правовідносин. Наприклад, для того, щоб стати стороною у справі зокрема, необхідним є наявність цивільної процесуальної правоздатності (ст. 28 ЦПК України) і цивільної процесуальної дієздатності (ст. 29 ЦПК України). Норми цивільного процесуального права визначають обставини, наявність або відсутність яких впливає на виникнення, зміну і припинення цивільних процесуальних правовідносин, а можливість участі суб'єктів у цивільному процесі з абстрактної площини переходить у фактичну. Наприклад, ч. 8 ст. 130 ЦПК встановлює, що за заявою однієї або обох сторін про неможливість явки до суду, проведення попереднього судового засідання може бути відкладено, якщо причини неявки буде визнано судом поважними.

Отже, норма цивільного процесуального права не тільки передбачає можливість і право суду відкласти проведення попереднього судового засідання, але й вказує за наявності яких обставин можливе це-за заявою однієї або двох сторін про неможливість явки до суду і при умові, що причини неявки буде визнано судом поважними.

Іншим аспектом ролі норм цивільного процесуального права у виникненні, зміни і припиненні цивільних процесуальних правовідносин є те, що вони не тільки закріплюють цивільні процесуальні права та обов'язки суб'єктів, а також передбачають відповідальність за їх порушення. Так, глава 9 ЦПК України закріплює заходи процесуального примусу, що застосовуються судом до осіб, які порушують встановлені в суді правила або протиправно перешкоджають здійсненню цивільного судочинства.

На сучасному етапі розвитку науки цивільного процесуального права, цивільну процесуальну правосуб'єктність характеризують як сукупність таких елементів: правоздатність, дієздатність, конкретні права і обов'язки або повноваження. При цьому, співвідношення цих елементів визначається, виходячи з конкретного правового

становища, який суб'єкт займає в цивільному процесі [8, с. 8].

Цивільна процесуальна правоздатність визнається як здатність мати цивільні процесуальні права і обов'язки сторони, третьої особи, заявника, заінтересованої особи, яку мають усі фізичні і юридичні особи (ст. 28 ЦПК України). Відповідно, цивільною процесуальною правоздатністю наділено вичерпне коло суб'єктів цивільного процесу: сторони, треті особи, заявник, заінтересовані особи. Але, коло учасників цивільних процесуальних правовідносин на багато ширше (це і суд, і представники, і свідки, експерти, перекладачі тощо).

Вагому роль у виникненні, зміни і припиненні цивільних процесуальних правовідносин відіграють конкретні цивільні процесуальні юридичні факти. Це названі у гіпотезах процесуальних норм певні життєві обставини, з якими законодавець пов'язує виникнення, зміну чи припинення правовідносин, суб'єктивних прав та юридичних обов'язків. На відміну від норм цивільного процесуального права та цивільної процесуальної правоздатності і дієздатності, які є загальними передумовами виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин, юридичні факти мають конкретний характер і є тією умовою, з наявністю або відсутністю якої норма цивільного процесуального права безпосередньо пов'язує виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин. Для кожного окремого цивільного процесуального правовідношення, а також їх системи, вони індивідуальні, і є проявом норми цивільного процесуального права і цивільної процесуальної правоздатності і дієздатності, стосовно конкретної, чітко визначеної життєвої ситуації.

У науковій літературі зазначається, що цивільному процесуальному праву властивим є особливий вид юридичних фактів - процесуальні дії суду і осіб, які беруть участь у справі, звершені у визначеній послідовності, передбаченій цивільним процесуальним законодавством. При цьому, визначаючи роль процесуальних дій у виникненні, зміни і припиненні цивільних процесуальних правовідносин, діям суду надається вирішальне значення.

При дослідженні юридичних фактів у цивільному процесі, науковцями ведуться дискусії з приводу того, чи може бути юридичним фактом бездіяльність суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. У науковій літературі зазначено, що в якості цивільних процесуальних юридичних фактів може виступати і бездіяльність [7, с. 35].

Але, також знаходимо твердження, що бездіяльність учасників відноситься до юридичних фактів лише в окремих випадках [1, с. 34]. З нашої точки зору, вирішення даного спору, криється у розумінні поняття «бездіяльність» та самої структури процесуальної діяльності суб'єктів цивільних процесуальних правовідносин. Процесуальну бездіяльність слід визначити, як невиконання процесуальних прав і обов'язків суб'єктами цивільних процесуальних правовідносин. Вона є різновидом поведінки суб'єктів і у передбачених процесуальним законом випадках, зумовлює певні правові наслідки.

При розгляді юридичних фактів, які є підставами виникнення, зміни і припинення цивільних процесуальних правовідносин також існує суперечка чи входять до їх складу події. Існуючі погляди вчених-процесуалістів з цього питання можна об'єднати у три точки зору. Згідно першої, події є юридичними фактами. Зокрема, зазначається, що до числа юридичних фактів відносяться як дії, так і події, в їх якості виступають судові помилки, факти, які презумуються, строки, факти-стани, цивільно-правові акти і т.д.

Згідно другої точки зору, події входять до складу юридичних фактів, але самі по собі вони такої ролі не мають, а є лише приводом до здійснення процесуальних дій, які вже, у свою чергу, виконують безпосередню роль юридичних фактів. Прибічники цього напрямку визначають, що іноді до виникнення, зміни чи припинення цивільних процесуальних правовідносин призводять і події [1, с. 34], але їх слід розрізняти від процесуальних юридичних фактів-дій. Їх особливість полягає у тому, що події самі по собі не викликають процесуальних наслідків, вони можуть служити тільки приводом до звершення дій учасниками процесу.

Представники третьої точки зору вважають, що події не є юридичними фактами. Зокрема зазначається, що у якості підстав виникнення, зміни і припинення цивільного процесуального правовідношення виступають лише такі юридичні факти, як дії суду і інших учасників процесу.

Висновки. Виходячи з аналізу положень ЦПК України, ми вважаємо, що факти-події самостійно не можуть породжувати виникнення, зміну або припинення цивільних процесуальних правовідносин, та приєднуємось до думки: «Твердження про те, що не всі дії є юридичними фактами, що події на рівні з діями входять до складу підстав виникнення цивільних процесуальних правовідносин-результат недостатньої теоретичної розробки механізму виникнення, розвитку і припинення цих

відносин, а також недооцінки їх ролі як засобу здійснення правосуддя».

Цивільні процесуальні права, обов'язки та процесуальна діяльність в якості структурних елементів цивільних процесуальних правовідносин взаємопов'язані та взаємодіють між собою. Для захисту свого порушеного, невизнаного чи оспорюваного права суб'єкт вступає в цивільні процесуальні правовідносини, наділяється комплексом цивільних процесуальних прав і обов'язків, які він може реалізувати лише шляхом вчинення процесуальних дій. Вчинення процесуальних дій зумовлює поступовий рух, зміну цивільних процесуальних правовідносин і, в кінцевому рахунку, сприяє досягненню мети, задля котрої вони виникли.

Література

1. Цивільне процесуальне право України (Загальна частина): підруч. / О.В. Гетманцев, Л.А. Кондрат'єва, Л.А. Остафійчук, А.Л. Паскар, І.Ю. Татулич; за ред. О.В. Гетманцева. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, 2022, 412 с.
2. Цивільний процес України: підручник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера. Львів: ЛьвДУВС, 2016. 768 с.
3. Теоретичні проблеми цивільного процесуального права : підручник / за заг. ред. М. М. Ясинка. Київ: Алерта, 2016. 734 с.
4. Штефан М. Й. Цивільне процесуальне право України : академічний курс : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / Михайло Йосипович Штефан. К. : Ін Юре, 2005. 624 с.
5. Підлубна О. В. Норма цивільного процесуального права : поняття, межі дії та реалізація в цивільному судочинстві: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / О. В. Підлубна. К., 2007. 24 с.
6. Цивільне процесуальне право України : підручник для юрид. вузів і фак. / [В. В. Комаров, В. А. Бігун, П.І. Радченко та ін.]; за ред. В. В. Комарова. Харків: Основа, 1992. 416 с.
7. Гусаров К. В. Проблеми цивільної процесуальної правосуб'єктності: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес сімейне право; міжнародне приватне право» / К. В. Гусаров. Харків, 2000. 19 с.
8. Цивільний процес: навч. посіб. / [О. Г. Бортнік, О. Л. Зайцев, В. А. Кройтор та ін.]; за заг. ред. проф. В. А. Кройтора; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2022. 336 с.

Проблеми цивільного
та господарського права

9. Діденко Л. В. Підстави й передумови виникнення цивільних процесуальних правовідносин, їх зміна та припинення / Л. В. Діденко // Науковий вісник публічного та приватного права: зб. наук. пр. Київ, 2018. Т.2, вип. 4. С. 228-233.

*Середницька І. А.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін*

*Одеського державного університету
внутрішніх справ*

*Церковна О. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри
цивільно-правових дисциплін
Одеського державного університету
внутрішніх справ*